

О. І. Мельник, О. М. Маценко, Ж. С. Пронікова

Наукові підходи до удосконалення мотивації екологічно спрямованої діяльності

У статті приділено увагу проблемам мотивації до екологічно спрямованої діяльності. Розглянуто недоліки практичного застосування зовнішніх позитивної та негативної мотивації. Основний акцент робиться на формуванні та активізації у людини внутрішньої мотивації до екологічно безпечної діяльності за допомогою екологізації виховання, освіти та науки. Розвиток такого підходу має доповнити економічні методи стимулювання до зниження антропогенного навантаження на довкілля, а також сприятиме більш адекватному урахуванню цінності природних функцій при економічній оцінці екосистемних послуг.

Ключові слова: внутрішня мотивація, екологізація господарської діяльності, екологічно спрямована діяльність, виховання, освіта, наука.

Вступ. Актуалізація екологічних проблем (зміна клімату, дефіцит питної води, ерозія ґрунтів, електромагнітне забруднення середовища тощо) призводить до того, що країни та світова спільнота змушені удосконалювати екологічну політику, запроваджувати більш ефективні механізми її реалізації на глобальному, національних та регіональних рівнях. У соціально-економічному просторі України також залишається невирішеним ряд питань у сфері управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища. Недостатньо розробленою є і система мотивації до екологізації господарської діяльності.

Удосконалення методичних підходів до підвищення рівня мотивації екологічно спрямованої діяльності та формування екологічного мислення суспільства в цілому є нелегким, але важливим завданням, оскільки саме від вмотивованості значною мірою залежить екологічно орієнтована поведінка осіб, що приймають управлінські рішення, а отже, і підприємств-деструкторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження у сфері мотивації екологічно орієнтованої діяльності були проведені такими вітчизняними вченими, як Б. М. Данилишин [1], С. М. Ілляшенко [2], О. А. Лук'янихіна [3], Л. Г. Мельник [4], М. М. Петрушенко [5], О. В. Прокопенко [6] та ін. Проте, зважаючи на значні існуючі наукові розробки, проблематика формування ефективного мотиваційного механізму екологізації господарської діяльності потребує додаткової уваги з позиції необхідності активізації внутрішньої мотивації, значення та роль якої часто недооцінюються.

Зважаючи на те, що економічний механізм екологічного регулювання в Україні на практиці ґрунтується виключно на концепції платності природокористування (зовнішня негативна мотивація), суб'єкти економічної діяльності продовжують вести екодеструктивну діяльність. Так, обсяги скидів забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти в Україні на кінець 2010 року склали 1744 млн м³ – із них 312 млн м³ без

Мельник Ольга Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Сумського державного університету; Маценко Олександр Михайлович, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету; Пронікова Жанна Сергіївна, студентка факультету економіки та менеджменту Сумського державного університету.

очищення і 1,43 млрд м³ недостатньо очищені. Викиди забруднювальних речовин та діоксиду вуглецю у повітря склали 9,312 млн т, що на 13,2% більше від попереднього року. Відходи I–IV класів небезпеки становили 13,27 млрд т, у тому числі I–III класів небезпеки – 20,59 млн т [7].

Постановка завдання. Метою даної статті є удосконалення методичних підходів до мотивації екологізації господарської діяльності. Відповідно до поставленої мети необхідно проаналізувати можливі недоліки у застосуванні виключно зовнішніх позитивної та негативної мотивацій в організаційно-економічному механізмі природокористування, а також запропонувати шляхи щодо формування та активізації у людини внутрішніх мотивів до екологічно безпечної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. З точки зору психології за джерелом впливу на формування та активізацію мотивів розрізняють внутрішню та зовнішню мотивацію.

Внутрішня мотивація (*ВМ*) обумовлюється потребами, потягами, інтересами, бажаннями самої людини без будь-якого зовнішнього тиску. В економічному плані вона проявляється у вигляді схильності до певної діяльності, задоволення від процесу або результатів цієї діяльності, від розуміння її суспільної корисності. Вважається, що *ВМ* є джерелом розвитку людини, основою її самомотивації.

Зовнішня мотивація обумовлюється зовнішніми умовами, впливом, обставинами з метою формування або підсилення необхідного мотиву. Вважається, що зовнішня мотивація не стимулює належним чином розвитку та перетворює будь-яку діяльність на необхідність. За спрямованістю (знаком) зовнішня мотивація поділяється на зовнішню негативну мотивацію (*ЗНМ*) та зовнішню позитивну мотивацію (*ЗПМ*) (рис. 1).

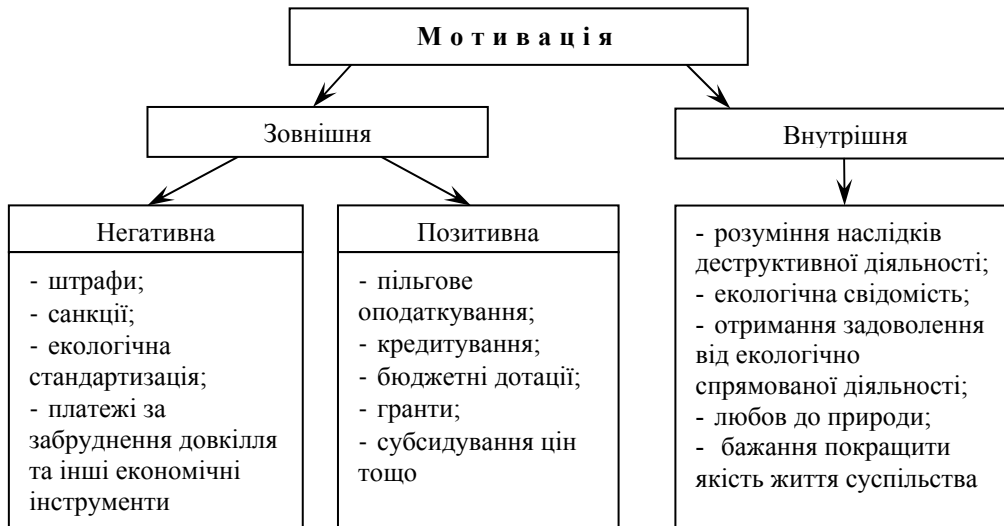

Рис. 1. Види мотивації екологічно спрямованої діяльності

Як показують численні соціологічні дослідження для високої ефективності тієї чи іншої діяльності найбільш сприятливим є таке співвідношення між трьома видами мотивації:

$$BM > ЗПМ > ЗНМ, \quad (1)$$

тобто схильність особистості до певної діяльності має більшу мотиваційну значущість, ніж спонукання до неї, а останнє – більшу значущість, ніж примушення. При цьому як ЗПМ, так і ЗНМ порівняно із ВМ мають меншу стійкість, швидко втрачають свою стимулювальну силу. Успішні компанії розвинених країн уже давно використовують мотиваційні механізми, в основі яких лежать переважно внутрішні та зовнішні позитивні мотиви ВМ У ЗПМ (японський досвід). Проте переважна більшість вітчизняних менеджерів переконані, що найефективнішими є економічні методи мотивації, а ВМ лише підсилює їх дію. Це пов'язано з тим, що активізація ВМ є нелегким та довготривалим завданням. При виборі поведінки людина керується власними сформованими мотивами, а для їх зміни необхідний певний час.

У сфері економіки природокористування примусова група економічних методів досить поширена (рис. 1), однак вона потребує значного удосконалення. Необхідно переглянути методика визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України, адже, як показує аналіз динаміки загальної суми екологічних зборів, на сьогодні не забезпечуються зростаючі потреби держави у фінансуванні природоохоронних та природовідновлювальних заходів. Щорічно державний та місцеві природоохоронні фонди недоотримують чималі суми коштів на усунення забруднення та відновлення екосистем країни. А механізми формування екологічних фондів є відверто непрозорими.

Екологічним законодавством України передбачається, що виробництво екологічно небезпечної продукції коштуватиме виробнику надто дорого і, як наслідок, він втратить конкурентну перевагу. Однак практика показує зворотний зв'язок: на жаль, у більшості випадків товаровиробникам вигідніше здійснювати фіскальні екологічні платежі, ніж витратити кошти на природоохоронні заходи. Більше того, керівники підприємств, використовуючи «зв'язки», часто сплачують установлений екологічний штраф не в повній мірі або взагалі не сплачують.

Показовою є примусова група економічних методів стимулювання екологізації господарської діяльності у країнах західної Європи. Вона спрямована на впровадження екологічно чистих технологій. У країнах ЄС діє понад 200 чітких механізмів реалізації екологічного законодавства, застосовується майже 150 видів екологічних податків, структура і тарифні ставки яких затверджені національними парламентами. У Німеччині, наприклад, розроблена та реалізується стратегія екологічно орієнтованого менеджменту і екологічного підприємництва, що є важливим напрямом екологізації економіки. Обов'язковим для всіх підприємств є проходження екологічного аудиту на основі прийнятих національних стандартів, які його регулюють. Якщо викиди шкідливих речовин перевищують зазначені норми, то до таких підприємств держава застосовує штрафні санкції, підвищує ставку кредиту, відмінює пільгове оподаткування. Побічним наслідком такого регулювання стало поширення «екологічного колонізму» – винесення за межі країни екологічно шкідливих, багатовідходних та ресурсомістких галузей виробництва.

Для стимулювання зростання інвестиційних вкладень в екологічно орієнтоване виробництво необхідно, щоб економічна ефективність таких проектів була вищою, ніж екодеструктивних. Тому для екологічно орієнтованих виробників необхідно впровадити пільгове оподаткування, субсидування цін екологічних товарів, дотації, гранти, пільгове кредитування, бюджетне фінансування. Такі заходи передбачені у статті 48 Закону

Україні «Про охорону навколишнього середовища», однак сам механізм їх реалізації на практиці залишається неефективним. Це пов'язано насамперед із дефіцитом коштів на природоохоронні заходи, які розподіляються за залишковим принципом.

Розглянуті недоліки застосування примусових та заохочувальних методів мотивації екологічно спрямованої діяльності свідчать про, що в існуючих умовах доцільно звернути увагу на внутрішню мотивацію. На наше переконання саме внутрішня мотивація є «ключем» для розв'язання екологічних проблем, першоосновою формування екологічної культури.

Найбільш загальновідомою теорією мотивації, що вивчає внутрішні мотиви людини, є концепція А. Маслоу. Згідно з нею внутрішні потреби поділяються на п'ять груп, які знаходяться в ієрархічній залежності, що має вигляд піраміди (рис. 2). Перехід з одного рівня потреб на інший можливий за умови задоволення критичного ступеня потреб нижчого рівня. В Україні базові економічні потреби людського капіталу (адекватна заробітна плата, стабільність заробітку) залишаються задоволеними не повною мірою. Очевидно, що в таких умовах важко переорієнтуватися з чисто економічних на еколого-економічні цілі. Отже, без покращання якості життя людського капіталу суб'єкти господарювання прагнутимуть лише до збільшення економічної ефективності своєї діяльності і не приділятимуть уваги екологічності обраних напрямів діяльності.

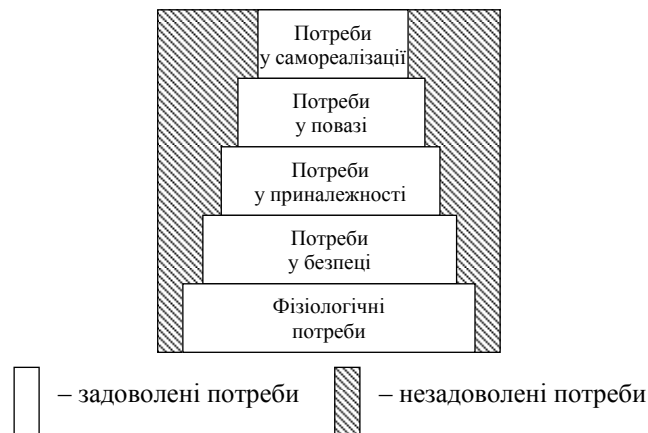

Рис. 2. Піраміда потреб А. Маслоу

Сьогодні відсутнє розуміння того, що потреби у чистому повітрі, питній воді, їжі дуже сильно залежать від стану довкілля, оскільки екологічно деструктивна поведінка проявляється лише через певний період часу. Людина почуває себе у безпеці, оскільки до кінця не розуміє остаточних наслідків екодеструктивної діяльності та безмежних потреб.

На думку члена Римського клубу Д. Медоуза, зменшити негативний вплив на довкілля можливо лише через зміну особистих та суспільних цінностей [10]. Змінити існуючі цінності можна через формування екологічної культури у населення. Шлях до високої екологічної культури лежить через зміну людської свідомості та формування нового типу особистості – «людини екологічної», для якої характерні такі риси:

- перехід від антропоцентричного типу екологічної свідомості (найбільшу цінність у світі має людина, а природа повинна задовольняти її потреби) до ексцентричного, гармонійного розвитку людини і природи, які є елементами єдиної системи;
- нова філософія життя – визначення розумної межі задоволення власних потреб (обмеження споживацьких інстинктів);
- принцип «випереджаючого відображення», згідно з яким у свідомості людини відбувається постійна оцінка можливих наслідків від її втручання у природу.

Для реалізації цих принципів на практиці необхідно створити умови, а точніше середовище формування екологічно свідомих, яке можна представити у вигляді тріади: освіта, наука, виховання (рис. 3).

Рис. 3. Середовище формування «людини екологічної»

Екологічне виховання та інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців та екологічно свідомих громадян названі у програмних виданнях міжнародного форуму в Ріо-де-Жанейро як один із найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (міжнародний звіт «Ріо+5», «Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами «Порядку денного на 21-ше сторіччя» та ін.).

В історії відомі приклади вдалої екологізації освіти та виховання. Так, на Сумщині століття тому діяло Неплюєвське Братство, досвід якого свідчить, що для досягнення економічного результату не обов'язково виснажувати природний потенціал та забруднювати територію. Духовно чисті люди змогли побачити, зрозуміти і поставити на службу людині невичерпні сили природи і забезпечити їх справедливе використання та розширене відтворення. Духовні та екологічні цінності в Братстві були пріоритетними порівняно з економічними [9].

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, фундаментальних екологічних знань та свідомості. Вирішення цих питань має забезпечити формування «нового» екологічного мислення, яке сьогодні так необхідне для прийняття екологічно обґрунтованих рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів, країни загалом. Для того щоб екологічна освіта виконувала своє призначення, вона має базуватися на таких принципах:

- масштабність – поширення екологічної освіти на громадян усіх категорій, вікових груп і сфер діяльності;
- комплексність – навчання має базуватися на основі розкриття причинно-наслідкового зв'язку у системі «людина-природа»;
- неперервність – передбачає, що на кожному етапі розвитку особистості відбувається поглиблення і доповнення екологічних знань;
- функціонального призначення – кожен етап повинен забезпечувати виконання поставлених завдань, якщо ж вони не виконуються, то перехід на наступний рівень вже не дасть бажаного ефекту від екологічної освіти.

Проаналізувавши дію цих принципів в Україні, ми дійшли висновку, що на різних етапах екологічна освіта має свої проблеми (рис. 4).

Рис. 4. Етапи формування та проблеми реалізації екологічної освіти в Україні

Вітчизняна система екологічної освіти ще не має належної організації і управління, результатом якої є лише поверхнева обізнаність про глобальні екологічні проблеми людства, а не їх практичне розв'язання. Тому національна система навчання потребує глибокої, а не поверхневої екологізації змісту. Вона не може базуватися на вивченні лише окремих тем з екології, більш того, потрібен комплексний підхід.

Кожному етапу екологічної освіти відповідає певний рівень екологічної зрілості. На жаль, але для більшості громадян України він залишається початковим та основним. На кожному з рівнів перехід від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації майже не відбувається, а тому всі спроби екологічних організацій покращити стан навколишнього середовища у більшості випадків є марними.

Вирішити проблему екологічного виховання значно складніше, ніж удосконалити систему екологічної освіти. Екологічне виховання має набагато складніший зміст – крім екологічних знань охоплює широкий спектр найрізноманітніших людських якостей і

характеристик, моральні, правові, соціальні принципи та норми. Екологічне виховання сприяє формуванню екологічної свідомості, особливо підростаючого покоління. Саме йому належить провідне місце серед складових принципів створення фундаменту екологічної безпеки України. Дієвість екологічного виховання залежить від узгодження всіх його напрямків, елементів та засобів, комплексності, безперервності.

Відомо, що навчати важко, ще важче перетворити знання в переконання, але найскладніше – зробити так, щоб переконання стали нормою життя. Те, що людина знає, усвідомлює і безпосередньо робить, не збігається. Особливу небезпеку становить розрив між екологічними знаннями та екологічною поведінкою.

Екологічна поведінка суб'єктів господарювання може бути активною (усвідомлення суб'єктом своєї екологічної діяльності та можливих наслідків, а отже – мінімізація негативного впливу на природу), конформістською (усі так роблять – і я так роблю) та маргінальною (екологічно спрямовані дії суб'єкта під почуттям остраху). Головним завданням екологічної освіти та виховання є формування поведінки перших двох типів.

Таким чином, з метою відвернення негативних економічних та соціальних наслідків, обумовлених екологічними кризами, необхідно змінити людську свідомість та мислення. Формування «людини екологічної» є непростим процесом, але водночас надзвичайно важливим завданням.

Висновки. Аналіз економічних методів мотивації екологізації господарської діяльності та суспільства в цілому свідчить про те, що законодавча база їх застосування досить розроблена, однак сам механізм реалізації на практиці залишається ще надто слабким.

Сьогодні необхідно формувати нові підходи до удосконалення мотивації екологічно спрямованої діяльності. В умовах нестабільної фінансової ситуації в Україні доцільно надати пріоритетного значення саме моральним методам мотивації, створити середовище для формування нового типу особистості – «людини екологічної», яка формується у тріаді: освіта, наука, виховання.

1. *Данилишин, Б. М.* Наукові нариси з економіки природокористування : монографія / Б. М. Данилишин. – К. : РВПС України НАН України. – 280 с.
2. *Ілляшенко, С. М.* Екологічний маркетинг / С. М. Ілляшенко, О. В. Прокопенко // Економіка України. – 2003. – № 12. – С. 56–61.
3. *Лук'янихіна, О. А.* Екологічний менеджмент в системі територіального управління : дис. канд. екон. наук : 08.08.01 / Лук'янихіна Олена Анатоліївна. – Суми : СумДУ, 2002. – 223 с.
4. *Мельник, Л. Г.* Економіка розвитку : монографія / Л. Г. Мельник. – Суми : Университетская книга, 2006. – 662 с.
5. *Петрушенко М. М.* Економічне обґрунтування мотиваційного інструментарію екологоорієнтованого управління підприємством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / М. М. Петрушенко. – Суми, 2007. – 23 с.
6. *Прокопенко, О. В.* Підходи до удосконалення економічного мотивування екологізації виробництва // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2005. – № 10. – С. 33–39.
7. *Статистичний щорічник України за 2010 рік.* Державний комітет статистики України. – Київ, 2011. – 245 с.
8. *Медоуз, Донелла.* Пределы роста. 30 лет спустя ; пер. с англ. / Д. Медоуз, Й. Рандерс, Д. Медоуз. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2008. – 342 с.

9. Попов, О. В. Трудове братство М. М. Неплюєва і перспективи розвитку заповідання північного регіону Сумської області / О. В. Попов // Екологічні засади економічного розвитку Хрестовоздвиженського Трудового Братства. Його спадщина і сучасність. – Суми : Фолігрант, 2010. – 32 с.

Отримано 11.05.2012 р.

О. И. Мельник, А. М. Маценко, Ж. С. Проникова
Научные подходы к совершенствованию мотивации
экологически направленной деятельности

В статье уделено внимание проблемам мотивации к экологически направленной деятельности. Рассмотрены недостатки практического применения внешних положительной и негативной мотиваций. Основной акцент делается на формирование и активизацию у человека внутренней мотивации к экологически безопасной деятельности с помощью экологизации воспитания, образования и науки. Развитие такого подхода должно дополнить экономические методы стимулирования к снижению антропогенной нагрузки на окружающую среду, а также будет содействовать более адекватному учету ценности природных функций при экономической оценке экосистемных услуг.

Ключевые слова: внутренняя мотивация, экологизация хозяйственной деятельности, экологически направленная деятельность, воспитание, образование, наука.

O. I. Melnyk, A. M. Matsenko, J. S. Pronikova
Scientific approaches to improving the motivation of environmentally oriented activity

The article tackles the problems of motivation for environmentally oriented activity. The shortcomings of practical application of external positive and negative motivations are addressed. The main emphasis is on the formation and activation of a person's internal motivation to environmentally friendly activities through "green" education and science. The development of such an approach should complement the economic incentives to reduce human impact on the environment, and will also contribute to a more adequate accounting of the value of natural functions in the economic valuation of ecosystem services.

Keywords: internal motivation, the greening of business, environmentally focused activities, education, training, science.